

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ETNOLOGIJO IN KULTURNO ANTROPOLOGIJO

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2016

BARBARA NOVAK

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ETNOLOGIJO IN KULTURNO ANTROPOLOGIJO

BARBARA NOVAK

Suha krajina in voda

Diplomsko delo

Študijski program:
Etnologija in kulturna antropologija – DVO

Mentor:izr. prof. dr. Jože Hudales

Ljubljana, 2016

Izveček

Suha krajina in voda

Diplomsko delo se ukvarja z načinom življenja prebivalcev Suhe krajine (s poudarkom na Krajevni skupnosti Hinje) pred izgradnjo vodovoda. Opisuje vodne vire, ki so omogočali preživetje. Med pomembnejšimi so predvsem kapnice in vaški kali. Opisane so tehnike njihove izgradnje in uporaba skozi različna časovna obdobja. Avtorica se ukvarja s prilagajanjem prebivalstva sušnemu območju in opisom njihovega vsakdanjega življenja v povezavi z vodo. Ker je bila ta nekaj dragocenega, so do nje gojili poseben odnos. Pomanjkanje vode je vplivalo na identiteto ljudi. Dodano je pripovedno izročilo. Delo na koncu primerja stanje vodnih virov nekoč in danes ter išče njihovo potencialno uporabnost v turizmu, saj le-ti predstavljajo prepoznavni znak tega območja in se jih tako lahko uvršča med kulturno dediščino.

Ključne besede: Suha krajina, pomanjkanje vode, prilagajanje prebivalstva

Abstract

The Suha krajina (Dry Carniola) region and water

The purpose of this diploma thesis is to describe the way of life of Suha krajina's inhabitants (the emphasis is on the local community Hinje (KS Hinje)) before the construction of the water supply. It describes water resources that ensured the survival of the inhabitants. Among the important water resources are mainly water tanks and rainwater. The diploma thesis includes techniques of their construction and usage throughout different periods. The author deals with adjustment of inhabitants to drought areas and descriptions of their daily life in relation to water. Because of its importance, people deeply cherished it. The lack of water had influenced the identity of people. The thesis also includes the narrative heritage. It concludes with the comparison of water resources in the past and today and explores their potential usefulness in tourism, because they represent the identifiable sign of the area and can be classified as cultural heritage.

Key words: Suha Krajina (Dry Carniola), water scarcity, adjustment of inhabitants

Vsebina

2.	VODNI VIRI	6
2.1	KAPNICE	6
2.1.1	GRADNJA KAPNIC	6
2.1.2	LESENE KAPNICE	7
2.1.3	KAMNITE KAPNICE	8
2.1.4	BETONSKE KAPNICE.....	10
2.1.5	KMETJE BREZ KAPNICE	11
2.1.6	ŽLEBOVI.....	11
2.1.7	STREHE.....	12
2.1.8	KAPNICE DANES	13
2.2	KALI.....	13
2.3	STUDENCI.....	15
2.4	TOPLJENJE SNEGA	15
2.5	LUŽE IN »ŠKAVBE«.....	16
2.6	ODDALJENI VIRI.....	16
3	PRESKRBA Z VODO	17
4	UPORABA VODE.....	19
4.1	VARČEVANJE Z VODO	19
4.2	UMIVANJE IN PRANJE	19
5	USTNO IZROČILO.....	20
5.1	MOLITVE IN PROCESIJE ZA DEŽ.....	22
5.2	NAPOVEDOVANJE VREMENA	22
6	STRAH PRED VODO	24
7	VPLIV POMANJKANJA VODE NA IDENTITETO LJUDI	24
8	VODNI VIRI KOT DEDIŠČINA.....	25
9	ZAKLJUČEK	27
10	SUMMARY	28
11	SEZNAM LITERATURE	30
12	SEZNAM INFORMATORJEV	32
13	SEZNAM FOTOGRAFIJ.....	33
14	SLIKOVNO GRADIVO	35

UVOD

Suha krajina leži na SZ delu Dolenjske. Njeno središče je Žužemberk. Že njeno ime nam pove, da gre za pokrajino, kjer je bilo pomanjkanje vode stalnica v življenju njenih prebivalcev. Prepustnost zemlje je posledica apnenčastih tal, skozi katera voda pronica v podzemlje, posledično pa je na njeni površini malo vodotokov. Največji vodotok je reka Krka, najdemo pa tudi nekaj studencev.

Delo opisuje, kako so se morali tukajšnji prebivalci takšnemu okolju prilagoditi. Gradili so kapnice oz. »štirne«, ki so bile praktično obvezen element domačije. Pomagali so si z vaškimi kali, ki jih domačini imenujejo »luže«. Studenci so bili prav tako nepogrešljiv vir vode, vendar je bilo le-teh malo. Ob najhujših sušah pa so morali po vodo tudi v bolj oddaljeno reko Krko in k drugim vodnim virom. Domačini so do vode tako razvili poseben odnos. Dodala sem pripovedno izročilo in opisala današnje stanje teh virov.

Osredotočila sem se na območje Krajevne skupnosti Hinje (v nadaljevanju KS Hinje). Raziskava je potekala s pomočjo terenskega dela in literature. Naredila sem več intervjujev. Sogovornike sem izbirala glede na kraj, iz katerega prihajajo, in njihovo starost. Intervjuje sem želela delati predvsem s starejšimi ljudmi, saj se je po izgradnji vodovoda nekdanje vire pitne vode začelo naglo opuščati. Pridobljene informacije se tako večinoma nanašajo na obdobje pred in po drugi svetovni vojni.

2. VODNI VIRI

2.1 KAPNICE

Kapnice (ali »štirne«, kot jim rečejo domačini) so zbiralniki vode. Voda se vanje steka po žlebovih, ki so speljani z bližnjih streh. Kot že omenjeno, je Suha krajina območje, kjer prepustna tla in neenakomerna razporeditev padavin povzročata pomanjkanje vode. Kapnice so tako predstavljale enega najpomembnejših elementov domačij. Že s preprostim sprehodom skozi vasi opazimo, da ima praktično vsaka kmetija kapnico ali dve. Ponekod, kjer so hiša in ostala gospodarska poslopja porušena, je stara kapnica še zadnji element, ki nam da vedeti, da je bila tam nekoč domačija. Vodovod je območje dobilo po drugi svetovni vojni in takrat so kapnice posledično začele izgubljati svoj pomen. Danes se zanimanje za kapnice zopet nekoliko povečuje.

2.1.1 GRADNJA KAPNIC

Gradnja kapnic je bila zamudno in drago delo. Izgradnjo je veliko sogovornikov primerjalo z izgradnjo hiše. Strinjali so se tudi, da je bila kapnica za vsako domačijo izjemno pomembna, zato so jo postavili ob gradnji hiše: »' ' štirna' ' je bila ta prva, brez vode nimaš kaj« (Marija, ustni vir, 22. 12. 2015).

Zaradi pomanjkanja informacij glede začetkov izgradnje vodnjakov, je le-te časovno težje določiti. Sama sem s terenskim delom ocenila, da so najstarejše še ohranjene (kamnite) kapnice na tem območju zgrajene med leti 1860 in 1870. Leta 1982 so to območje obiskali mladi raziskovalci z Gimnazije Novo mesto in Šolskega centra Novo mesto ter podali oceno starosti kapnic:

Starost vodnjakov smo razdelili po dekadah: 58 odstotkov vodnjakov je bilo starejših od 50 let, 13 odstotkov vodnjakov je bilo starih med deset in dvajset let, nato vodnjaki, stari dvajset do trideset let. Najmanj vodnjakov je bilo iz desetletja pred drugo svetovno vojno, morda zaradi gospodarske krize. (Bezdek 2010: 113)

Nasvete za gradnjo kapnic najdemo v časopisju iz druge polovice 19. stoletja. Juri Pajk piše, da »kdor hoče kapnice delati, ne sme misliti, da bo pri vsacim dežju polna, torej je bolje, da jo večji, ko manji narediš« (Pajk 1852: 106).

V Gospodarskih, obrtniških in narodnih novicah po 'navodu' inženirja Šivica pišejo:

Kako pa naj se napravi vodnjak, bodi si da se za to obrne obstoječa luža, kapnica, bazar ali napeljana studenčnica, ali da se to ali uno še le iz nova napravi, da zadostuje svojemu cilju in koncu in da se tudi ohrani za leta in leta, ni zmirom lahka reč in potrebuje izvedenih mož, da pravo zadenejo in s kolikor mogoče majhnimi stroški. (*Novice gospodarske, obrtniške in národne*, 13. 10. 1875: 335)

Sogovorniki so mi sicer povedali, da so kapnice po pripovedovanju njihovih staršev in starih staršev večinoma gradili kar gospodarji sami. Pri gradnji je običajno sodeloval zidar. Območje je večinoma podeželsko in odmaknjeno od večjih krajev, zato je moral vsak dober gospodar preprosto znati narediti in opraviti praktično vsa opravila, ki zadevajo kmetijo. Med temi sta tudi zidanje in gradnja vodnjaka. Pri gradnji so pomagali tudi sorodniki in sosedje. Ne spominjajo se, da bi kdo gradil kapnico na novo. Običajno je nov gospodar naprej uporabljal staro kapnico, saj bi kopanje nove pomenilo prevelik strošek. Če je bilo treba, jo je obnovil. Kapnice so bile najprej lesene, nato kamnite in nazadnje betonske.

Različne »velikosti, oblike in uporabe materiala opozarjajo na njihov postopni razvoj in različne kulturne vplive ter gradbene tradicije, obenem pa so tudi odraz socialnih razmer« (Zupančič 2003: 269).

2.1.2 LESENE KAPNICE

Najstarejše kapnice so bile zgrajene iz lesa. Sama nisem našla nobene več, saj so novi gospodarji pogosto na istem mestu namesto lesa za gradbeni material uporabili kamenje, druge pa so preprosto zgnile. O njih tako ni več sledu.

Po pripovedovanju sogovornikov so bile takšne kapnice štirikotne oblike. Že samo kopanje jame je bilo zahtevno delo, saj so tla pretežno kamnita. Težava je bila tudi pomanjkanje orodja. Po tem, ko je bila jama skopana, so dno in prostor za bruni dobro zapolnili in steptali z ilovico. Ilovica je bila praktično najpomembnejši material, saj kapnica brez nje ne bi držala vode. Tudi ilovice niso dobili kar povsod, ampak so obstajala nekakšna nahajališča (v vasi Vrh pri Hinjah so jo npr. dobivali v »Primoževi luži«). Nato so postavili

lesena hrastova bruna, ki so jih »vezali v ogliščih, podobno kot pri gradnji brunaric. Zaradi tega so bile lesene kapnice večinoma štirikotnega, redkeje šestkotnega tlorisa« (Zupančič 2003: 270). Eden od sogovornikov se še spominja take kapnice:

Pri vas se spominjam, ko smo tam čez hodili po poti, je bila na dolnji strani poti »štirna«, ki ni bila nič zidana. Je bilo pa tako narejeno, da je bilo samo skopano. Globoko je bilo pa enih 2,5–3 m, pa je bilo kvadratno. Tista »štirna« je bila kvadratna. Je bilo pa tako narejeno kot včasih, ko so bili stari podi (skednji) iz takih brun. Recimo drevo ... smreka čez pol prežagana, pa je bila tam v vogalih sklenjena skupaj. Tako narejeno, da ni moglo iti narazen. To tako in tako ni moglo iti, ker je bilo z zemljo 'zametano'. Tam, kjer je voda not stala, je bil les. Zadaj za lesom je bilo pa z 'ilovko' zabito, da je vodo držalo. In po dnu. /... / Tista »štirna« ni bila nič pokrita. Je bilo malo vrženo čez, da ni kdo notri padel. Je bila tik zemlje, »marat« (mogoče) je bilo kakšnega pol metra tisti les ven. /... / Potem se je tista »štirna« zapustila. Je zgnilo, vode zmanjkalo in se je nazaj zasulo, da so potem češplje tam rastle.

Kar jaz vem, je ni nobeden skopal v tistem »cajt paprejt«. Kar jaz vem, so bile vedno ene »štirne«. Ker včasih je bilo hudo »štirno« skopat. Ni bilo bagra, ni bilo nič. Če so kopali so kakšno »ragušo« (rogovilo) postavili, pa škripec gor, pa so z vedrom vlekli ven. Če se je dalo, so pa s tistimi »plavnimi kadujami« (lesena posoda) ven nosili. Pa s krampom so kopali, pa motikam so kopali. Tako je bilo. (Jože, ustni vir, 11. 1. 2016)

2.1.3 KAMNITE KAPNICE

Lesene kapnice so prevladovale tja do 19. stoletja, ko so jih pričele zamenjevati kamnite. Čeprav je bila gradnja kamnitih kapnic dražja in zamudnejša, se je uveljavila zaradi nekaterih nespornih prednosti. Kamnite kapnice so bile lahko večje, voda je bila čistejša, predvsem pa so bile trajnejše. Gradnja kapnice je bila naložba za več generacij. (Zupančič 2003: 270)

Gradbeni material je torej postal kamen. Kjer je »svet kamniten in se zamore kapnica iz terdiga kamnja napraviti, je to nar bolj« (Pajk 1852: 98). Na območju Suhe krajine so tla apnenčasta, zato je bil ta material dostopen. Pazili pa so, da je bil trden. Morali so ga

izklesati na primerno velikost, kar je pomenilo, da je izgradnja postala zahtevnejša in tudi dražja.

Način kopanja se ni bistveno spremenil, sogovorniki so omenjali pomanjkanje orodja in drago ter dlje trajajočo izgradnjo:

To »štirno« so pa delali več kot eno leto. Je pa v živo skalo, ampak ni tisti trd kamen, je malo laporja. Vse z »majzlnm« (orodjem za dolbenje). Pa so take majhne kamenčke ven metali. V vedro pa ven, pa spet. Ker »prejt« ni bilo strojev, vse na roke. (Ciril, ustni vir, 31. 3. 2016)

»Poprejt« so stare (lesene kapnice) pre naredili, da so naredili »štirno« iz kamna. Ni bilo urno »štirno« narediti. »Dile« (deske) so zgnile, je bil sam »ilovc«. Voda je bila rjava. Kaj je bilo: peska ne, železa ne, cementa ne ... Ne vem, koliko časa se je delalo, kot bi hišo delali. Vse skopali tisto blato ven. Potem pa v Kočevje, pa kje bomo dobil kaj ... železa malo, pa vse to. Pa kamenje, zidali, zidali ... No, pa so naredili. Oče je naredil, pa »majstr«. Domač zidar je bil. Za dinar je bilo hudo, oče je rekel: »Eno parcelo ti dam, pa boš sezidal.« – »Na maram,« je rekel, »men dej d'nar.« /... /. Kamen so kar malo primerno oblikovali, pa 'frajhat' (ometavali). /... / Za kamne so pa vole, pa voz zapregli, pa vozili z njiv ... pa že kar kje iz zidov. Danes »štirno« naredit, če hočeš gredoč. Prišel bo kopač, en dan ti bo skopal »štirno«. Cement je, železo je, denarja imajo, ljudje so sem pa »ke« (tja) ... prej pa, kot bi hišo delali! /... / In kako kopati, s čim? Ni bilo ne krampov, ne motik, ne »ništa«. Ko smo šli okopavat, ni bilo pile, da bi motiko nabrusili. (Vincenc, ustni vir, 26. 2. 2016)

Prostor za kamenjem se je, kot pri leseni kapnici, zapolnil s teptano ilovico. Pri tem delu je potrebno »skerbno na to gledati, da med ilovco celo nič šute ali kakiga peska ne pride, ker bi scer po ti šuti voda iz kapnice vhajala, in bi se tako kmalo posušila. Je tako en del kapnice obzidan in z ilovco zatlačen, se začne naprej zidati in poredama z ilovco zadej terdno zadelovati / ... /« (Pajk 1852: 81).

Kapnica pa je spremenila obliko. Njen tloris je namreč postal najpogosteje okrogel. Kamenje so tako na ilovico polagali v krogu proti vrhu. Taka oblika je boljša tudi zaradi kroženja vode, ki tako ostaja bolj čista. V povprečju so bile kapnice, ki sem jih obiskala sama, globoke približno 3–4 m. Ko so z gradnjo prišli do površja, so kapnico zaključili z nadzemnim delom, ki je v višino meril približno en meter. To je omogočalo lažje

zajemanje vode in varnost pred padci vanjo. Zupančič omenja tri oblike kapnic: sodaste, kapnice z obliko steklenice in tiste z obliko pokončnega valja.

Sodaste oblike kapnic so najpogostejše. Stene so pri gradnji nekoliko usločili navzven in tako dobili čvrstjšo konstrukcijo. Uporabljali so klesane kamne različnih velikosti, vendar manjših od 20 x 20 cm skoraj niso uporabljali. / ... / Klesane kamne so polagali tako, da so v vertikalo oblikovali lok in s tem sodasto obliko kapnice. / ... / Globina teh kapnic redko preseže štiri metre. (Zupančič 2003: 270)

Nekatere kapnice so globlje in obenem ožje, posebej pri vrhu (vratu), in zato spominjajo na obliko steklenice. Ta tip je veliko pogostejši na območju nekdanjih kočevarskih vasi, vendar ni trdnega zagotovila, da sama izgradnja izhaja iz kočevarske tradicije. / ... / Pri kapnicah z ožjim premerom so lahko uporabili tudi manjše kose. (ibid.)

Tretja oblika (pokončni valj) je najredkejša in se omejuje v glavnem na kapnice večjih dimenzij. / ... / Stene niso nikjer izbočene, ker so trdnost zagotavljali veliki, masivni in primerno oblikovani kamniti bloki, težki tudi več kot 300 kg. Mojstri so jih morali pazljivo izklesati, da so se dobro prilegali drug drugemu in tvorili v tlorisu mnogokotnik. / ... / Take kapnice imajo nad 50 m³ uporabne prostornine in so lastnikom zagotavljale večinoma nemoteno oskrbo. (ibid.: 271)

2.1.4 BETONSKE KAPNICE

Beton se je kot gradbeni material uveljavil »nekako po prvi svetovni vojni« (Zupančič 2003: 271). Običajno so stare kamnite kapnice na notranji strani zabetonirali. Zopet so torej že obstoječo kapnico prenovili in posodobili. Kopanje nove bi pomenilo nepotreben strošek. Težavo s pomanjkanjem železa kot gradbenega materiala sem že omenila, po besedah sogovornika Janeza pa so jo reševali tako, da so v zgornjo betonsko ploščo vdělali stare kose, obroče za sod ali kaj drugega, kar je pomagalo učvrstiti beton.

Nove, povsem betonske kapnice, so dobile štirikotno obliko. Le-teh pa je malo, saj so »z adaptacijo (betoniranjem) stare dediščine dosegli večino potreb, kmalu pa se je začela uveljavljati oskrba z vodo iz vodovodnega omrežja« (Zupančič 2003: 271).

2.1.5 KMETJE BREZ KAPNICE

Kmetje, ki niso imeli kapnice, so bili odvisni predvsem od sosedske pomoči. Sogovorniki so se strinjali, da je bilo te včasih veliko več kot danes. To so bili predvsem kmetje, ki niso imeli niti zemlje. Rekli so jim »sabejnki«. Kdor je bil brez vode, jo je tako dobil pri sosedih. Če jo je začelo primanjkovati pri enem, so se obrnili na drugega. V drugih primerih pa so bili dogovorjeni, da so v zameno za vodo pomagali pri delu na kmetiji. Vodo so dobivali tudi iz studencev in drugih virov pitne vode, če so bili le v bližini.

2.1.6 ŽLEBOVI

Za dovajanje vode s streh v kapnice so bili potrebni žlebovi. Sogovorniki se spominjajo predvsem lesenih, pločevinasti so prišli v uporabo šele po drugi svetovni vojni. Pločevinaste so imeli Kočevski Nemci že prej. Po vojni, ko so ti zapustili svoje vasi, so po besedah sogovornikov nekateri ljudje dobili takšne žlebove tam. Drugi pa kasneje, ko so bili bolj dostopni.

Žlebove so naredili iz smrekovega ali hrastovega lesa. Hrastov les je sicer trdnejši, vendar je iz njega težje oblikovati žleb, ker ni tako raven, kot je smreka. Smreke pa ni imel vsak. Deblo so prežagali na pol in ga izdoblili. Žlebove so morali večkrat menjavati, saj je les zgnil in začel puščati.

Sogovornik Vencislav se spominja, da so nekoč vsi v občini (tedaj je bila občina Hinje, danes Žužemberk) dobili smreke. Podaril jih je »firšt« (tedanji gozdni direktor):

Ko sem v šolo hodil (rojen 1931), je prišel »firšt« iz Novega mesta, pa je eden iz Hinj pri cerkvi »klicou« (oznanjal). Ena »štirna« je bila pri cerkvi, pa je stopil gor pa »klicou«: »Jutri pride firšt iz Novega mesta, pa bo delil smreke. Vsak bo dobil eno smreko za žleb.« V rog so pa šli (Kočevski). Tam gor je pa »sušice« (suha drevesa) dajal on. To je bil kot danes gozdni direktor, prej so rekli pa »firšt«. To je dal dobrodelno revnim ljudem. Potem pa velike koze (stojala) na sred vasi, pa gor »zatrklal« (zakotalili) smrek'co, pa tista žaga, ne veš kakšna! Eden je gor stal pa pritiskal, spodaj sta bila pa dva, pa dol vlekla. Celo dopoldne za en žlebiček. (Vencislav, ustni vir, 26. 2. 2016)

Sogovornica Marija je živela na kmetiji, kjer niso imeli zemlje, gozda. Ko so želeli nov žleb, so smreko zanj dobili v sosednji vasi. Tam so jim žleb z dletom tudi izdoblili in oblikovali. Za plačilo so morali velikokrat v »tabrh«, da so ga odslužili. Včasih, ko so šli spet pomagat pri delu na njivi, je potožila mami: »A že spet?« – »Ja, mor' mo it za žleb« (Marija, ustni vir, 22. 12. 2015).

2.1.7 STREHE

Strehe so bile slamnate, kasneje opečnate. Opečnate so pred Krajinčani poznali Kočevski Nemci, za katere je veljalo, da so naprednejši. Opečnate strehe so nekateri tako dobili od njih, sicer pa so takšne strehe začeli delati po vojni.

Slamo je bilo treba večkrat menjavati, ker je po določenem času začela prepuščati. Menjava je bila potrebna tudi zaradi vzdrževanja čistoče, saj se je na njej začel nabirati mah in druga umazanija, ki se je nato z vodo spirala v kapnico. Veliko domačij je pod streho sušilo meso, pa tudi sicer se je skozi streho dvigal dim iz črnih kuhinj, kar je dajalo vodi poseben vonj in okus po dimu. Takšna voda je imela tudi posebno barvo, spominjala naj bi na čaj. Veliko sogovornikov se takšne vode spominja z nostalgijo. Nekaterim je čista voda iz vodovoda celo manj všeč, ker so navajeni prejšnje. Sicer pa je bila pomanjkljivost takšnih streh njihova vpojnost, saj »dok' se je streha napojila, je že nehalo padati« (Jože, ustni vir, 11. 1. 2016). Strehe so bile kot nastrezne površine izjemno pomembne. Brez njih kapnic ni bilo mogoče napolniti. Kako velik je lahko postal ta problem, beremo v delu *Hinje in Žvirče v plamenih*, v katerem so opisane posledice druge svetovne vojne za tukajšnje vasi:

Najhuje je bilo, ker ni bilo vode. Streh ni bilo, zato so bili prazni tudi vodnjaki. Pod laporjevim hribom, na katerem so Hinje, je nekaj zelo skromnih izvirkov, ki ob suši takoj presahnejo. Kjer se pojavi voda, so napravili ljudje majhna zajetja, bazenčke. Po dve uri so čakali v vrsti, da so iz plitve, blatne mlake z zajemalko nalivali vodo v vedro. Po vodo so prihajali tudi ponoči. In če si se v temi na poti domov spotaknil, se ti je voda razlila in si moral nazaj v vrsto. (Kržan 2001: 39–40)

2.1.8 KAPNICE DANES

Že pred drugo svetovno vojno je šmihelski župnik Alojzij Zupanc pri Dravski banovini dosegel, da se je leta 1938 začela gradnja vodovoda Globočec–Ambrus. Po drugi svetovni vojni je vodovod prišel v Hinje. K izgradnji vodovodnega omrežja so veliko prispevale mladinske delovne brigade (od 1960 do 1987). S širitvijo vodovodnega omrežja so kapnice zgubile svoj prvotni namen. (Bezdek 2010: 113)

Vodovoda so se prebivalci zelo razveselili, priredili so celo kakšno veselico. Kapnice pa so šle v pozabo. Nekateri so jih še uporabljali za napajanje živine, sicer pa jih je veliko ostalo prepuščenih samim sebi. Nekatere so zasuli, uporabili za odlagališče smeti, tudi za greznice. Veliko jih je še danes zapuščenih in propadajočih. Prerašča jih mah in drugo rastje. Druge pa so novi gospodarji prenovili, notranjost znova betonirali, popravili pokrove, namestili sodobnejše filtre. Voda iz takšne kapnice je še pridobila na kakovosti.

Zadnja leta se po mojih opažanjih in informacijah, pridobljenih s pomočjo gradbinca, ki gradi vodnjake, zanimanje zanje znova nekoliko povečuje. Vodo se uporablja za zalivanje, pranje, pa tudi pitje (primer: v vasi Vrh pri Hinjah so se v zadnjih 5–10 letih štiri gospodinjstva od trinajstih odločila za pitje uporabljati deževnico). Nekateri se, kot že rečeno, odločajo za prenavo starih kapnic, gradijo pa se tudi povsem nove. Danes so strehe, žlebovi iz boljšega materiala, vodo se lahko dodatno razkuži. Tudi sama kapnica se zgradi po višjih standardih.

2.2 KALI

Kali ali kot jim rečejo domačini »luže«, »mlake«, so umetne tvorbe, vendar Zupančič opozarja na kale, ki imajo tudi podzemski izvir vode. Kali se nahajajo večinoma ob vaseh, sredi vasi in ob poteh, ki so vodile k pašnikom. Uredili so jih tako, »da so ilovnato podlago poglobili in utrdili. Vodo so dobivale neposredno od padavin ter od deževnice, ki je pritekala po poti« (Zupančič 1988: 110). Običajno jih najdemo v vrtačah, saj je takšna lega omogočala stekanje vode.

Do teh vodnih virov so uredili poti, utrdili in očistili bregove, odstranili močvirno rastlinje ter uredili neposreden dostop do vode – zajemališča. Uporabljali so jih večidel za gospodarsko in gospodinjsko vodo, torej za napajanje živine, za pranje perila; kot pitno

vodo so jo uporabljali zelo redko. Ponekod so za živino posebej uredili tudi korita in so vodo potem pretakali. (Zupančič 2004: 100)

Na območju, zajetem v tem delu, najdemo tri 'luže'. To so Vaški kal v vasi Žvirče in dva kala v Hinjah: Močile in Lapašček. Tja so po vodo hodili tudi iz drugih okoliških vasi. Pri pogovoru s sogovorniki se mi je zdelo zanimivo, da so nekateri vedeli za Lapašček, za Močile pa ne. Drug od drugega namreč nista veliko oddaljena, saj praktično ležita le na drugi strani hriba oz. vasi. Iz omenjenih kalov so vodo vozili po potrebi, torej ko je vode zmanjkalo doma v kapnici.

Med vasema Vrh pri Hinjah in Gradenc leži še kal Poganka. V Poganko so po vodo hodili predvsem iz vasi Gradenc. Tja je po vodo hodil tudi en prebivalec vasi Vrh pri Hinjah, vendar je ni hodil iskat z vozom, temveč je vodo prinesel na hrbtu v posodi, ki se ji reče »banka« (lesena posoda; sodček).

Močile so nekoliko večji kal, velik približno štiri krat štiri metre. Najpogumnejši so se v njem naučili celo plavati, čemur se »tujci niso mogli načuditi. ' ' Mar otroci iz Hinj znajo plavati? Neverjetno!' ' « (Kržan 2001: 40).

Kot že rečeno, so kale morali vzdrževati, torej jih očistiti umazanije, rastlinja. Sogovornik Vencislav se spominja, da je Lapašček sčistila vsakič druga vas. K cerkvi je v nedeljo po maši nekdo prišel »klicat« (pozivat) k čiščenju. Napovedal je vas, ki je na vrsti za to delo. Čiščenja se je iz vsake hiše udeležil, kdor je mogel. Vzeli so vedra, vrvi, lopate in ga sčistili.

Danes so kali v slabem stanju. Vaški kal na Žvirčah je izsušen, saj so mu pred nekaj leti predrli dno. Poganka, ki je nekoč ležala sredi košenin, je danes neočiščena mlaka sredi gozda. Tudi Lapašček ni v boljšem stanju. Pravzaprav ga je težko sploh najti. Le za Močile so poskrbeli leta 2009, jih očistili, obnovili, uredili poti. Vsako leto pa v organizaciji KS Hinje, Agrarne skupnosti Hinje, Kulturnega društva Hinje, Prostovoljnega gasilskega društva Hinje in Turističnega društva Suha krajina poteka pohod od Žužemberka do Močil, ki se ga udeleži lepo število ljudi.

2.3 STUDENCI

Pravih studencev je malo. Od prej omenjenih vodnih virov so jih domačini ločili po tem, da je voda vidno izvirala, kar je zagotavljalo čisto vodo. To so bili obenem zdaleč najkvalitetnejši viri pitne vode in so jo tako tudi uporabljali. Uredili so dostopne poti, korita oziroma zajemališča, korita za napajanje živine in območje izvirov praviloma uredili z lesenimi ali kamnitimi ogradami. (Zupančič 2004: 100)

Na tem območju je tak studenec pri Ratju, pri Žvirčah in pri Hinjah. Hinje so tudi sicer nekoliko bolj vodnato območje zaradi drugačne sestave tal, kar povzroča še nekaj dodatnih manjših izvirov.

Sogovornik iz Ratja je strnil nekaj spominov na studenec:

Včasih je tam teklo kot sto hudikov. Smo se hodili kopat not. Pa korito je bilo, veliko korito, kot ta postelja, samo da je bilo daljše. Na štiri vogale narejeno. Zraven pa škarpa, not pa »škavba«, kamor smo hodili pit izpod skale ven. Krompir smo pekli, otroci žejni, ker je bila ena revščina. /.../ Korito so vaščani skupaj sčistili, ko se je nabralo.

V Hinjah, čudno se mi vidi, da je bilo toliko izvirkov tam, ni čudno? To so malo odkopali, pa je bila kar voda. Kar tukaj pri nas ni tega. Saj tudi na Vrhju, a imate kakšen studenec? /.../ Drugače pa imajo studenec še v Višjah, v Lipju, na Ratju. /.../ V Hinjah je bil za pitje še posebej studenec. Prej je tekla tam voda noč in dan. »Fejst« je tekla, pa so hodil iskat. (Vencislav, ustni vir, 26. 2. 2016)

2.4 TOPLJENJE SNEGA

Pozimi in spomladi so si pomagali s topljenjem snega.

Pozimi so sneg topili v loncih, ki so jih postavili na štedilnik ali v peč, kjer se je potem stopil. Takšna voda je imela vonj po dimu. Sneg so nametali tudi v kapnice. Spomladi, ko se je topil, so pogledali, da je bil čist in ga čim več porabili. »Pozimi smo tako »nabuhali« (natlačili kapnico s snegom), da ni bilo nobene vode. Potem se je pa počasi stopilo. Drugače smo pa, ko smo rabili, sneg v lonce nosili gret na »šporhat« (štedilnik) ali pa v peč, da smo vodo imeli. Uuu, je smrdela po dimu. Samo je bila dobra!« (Ana, ustni vir, 6. 1. 2016). Sogovornik Jože pravi: »Danes ne vem, če bi jo kdo maral (vodo z vonjem po

dimu), ampak če bi bil žejen, pa ne bi imel s čim kuhati, bi bilo vse dobro. Tako, kot je bilo takrat« (Jože, ustni vir, 11. 1. 2016).

Nekateri so iz snega delali večje kepe, ki so jih po lestvah nosili na streho, da so se topile in so si tako dodatno zagotovili nekaj vode v kapnici. Sogovornik Jože pa je vsako pomlad z vozom odšel do »Mežnarjeve doline«, kjer se je sneg najdlje obdržal. Tam so sneg nametali v škafe in ga poteptali oz. zbili skupaj z nekakšnimi loparji. Tako so dobili snežene »odlitke«. Doma je na kozolcu pripravil deske, kamor so zložili ta sneg, ki se je nato talil, voda pa je odtekala v kapnico.

Na vse mogoče načine so si torej želeli izboriti čim več vode, ki je bila tako dragocena.

2.5 LUŽE IN »ŠKAVBE«

»Škavbe« domačini imenujejo »kraški pojav kotanj, ki nastajajo na površju večjih skal pri topljenju apnenca« (Bezek 2010: 116). V teh kotanjah se zaradi padavin zadržuje voda (običajno približno pet litrov). Tu se pogosto napajajo gozdne živali. Včasih pa so bile vir pitne vode tudi za ljudi. Sogovorniki se spominjajo, kako so tekli k tem »škavbam«, ko so pasli ovce, krave ali pa se iz kakega drugega razloga nahajali v bližini. Poznali so tudi njihove natančne lokacije (npr. »Andrejkova škavba« blizu pota, »škavba« ob hrastu na »Jelenovem«). Danes so navadno polne listja in vej.

Vir vode so bile tudi luže, ki so nastale v kotanjah na kolovozu. Običajno na mestih, kjer je bilo vsaj malo ilovice. Ko so bili žejni, so pili iz teh luž: »Pokleknil, malo razpihal, pa se napil, da sem bil kar »vampast« (Jože, ustni vir, 11. 1. 2016). Vsi sogovorniki so poudarili, kako dobrodošel je bil tudi takšen vir vode, kljub temu da je bila voda umazana, saj so po poteh vozili vozovi in hodile živali.

2.6 ODDALJENI VIRI

Reka Krka ter Podpeška in Kompoljska jama so od tukajšnjih vasi oddaljene že več ur oz. preko 10 km. Tja so se odpravili po vodo, ko so bili ostali viri v bližini izčrpani. Kljub oddaljenosti pa so se nekateri morali v hudi suši odpraviti tja vsakih nekaj dni.

Med tradicionalne vodne vire kraških predelov sodijo tudi zajemališča iz potokov in rek. Na Dolenjskem je to predvsem zgornja dolina reke Krke. / ... / Krka je kot edini, po legi osrednji in po količini več kot opazen vodotok pomenila veliko več kot zgolj vir vode. / ... / Zaradi mlinov in žag in tudi prejšnjih intenzivnih gospodarskih povezav je bilo omrežje poti in cest razmeroma gosto in usmerjeno predvsem h Krki. / ... / Navadno se prezre, da so te poti, usmerjene k mostovom, mlinom in žagam, imele še eno, za prebivalce Suhe krajine nič manj pomembno vlogo: to so bile poti oskrbe z vodo, kjer so ob sušah prevažali vodo iz Krke. (Zupančič 2004: 101)

Sogovorniki se ne spomnijo, da bi to vodo uporabljali za pitje, bila pa je dobra za živali. Ob Krki so nastala zajemališča vode. Bilo jih je več, prebivalci tukajšnjih vasi pa omenjajo predvsem Draščo vas, Zagradec in Dvor. Zajemali so pri mlinih, mostovih, žagah. Zajemališča pa so bila večinoma dobro urejena.

Vir vode, ki je bila zelo čista, sta predstavljali Kopoljska in Podpeška jama. To vodo so uporabljali tudi za pitje. Zajemali so jamsko vodo, ki je napolnila naravno oblikovano zajemališče.

3 PRESKRBA Z VODO

Ko se je pojavila suša in so se kapnice počasi izpraznile, so morali po vodo v nekoliko bolj oddaljene, prej omenjene vire vode.

Vodo so vozili »s sodi in volovsko (redkeje konjsko) vprego ter hkrati pripeljali okrog 300 l« (Zupančič 1988: 111). V kolikor so šli po vodo v vaške kale, ki so se nahajali v okoliških vaseh, jim to ni vzelo toliko časa. Za pot do zajemališč pri Krki in prej omenjenih jam pa se je porabljen čas občutno povečal. Ta je znašal nekje od 3 do 4, pa vse do 8 ur ali celo več. Na porabljen čas je seveda najprej vplivala oddaljenost, pa tudi teren (klanci, vzdrževanje cest). Pogosteje so imeli vprežene vole, saj konjev niso imeli. Voli pa so bili od konjev veliko počasnejši. Dodamo lahko še čas, ki so ga ponekod porabili za čakanje v vrsti (sogovornik Ciril pravi, da je njegov oče v Kopoljski jami nekoč čakal 3–7 ur, ker se je voda zelo počasi nabirala oz. so jo prej porabili drugi). Zupančič omenja gospodarsko škodo, ki je ob tem nastala, saj so gospodarji z dovažanjem izgubili tudi do

polovico dneva, ki bi ga sicer lahko porabili za delo. Med drugim so tako zaostajala dela, kot so košnja, setev, pospravljanje pridelkov itd. Upoštevati moramo tudi »utrujenost ljudi in vprežne živine, ki je bila za druga dela komaj še sposobna« (Zupančič 1988: 113). V najbolj oddaljenih vaseh so bila dela praktično povsem prekinjena.

Vodo so prevažali z vozovi. Nanje so naložili sod, ki ga je bilo včasih težko dobiti, saj so lahko imeli v njih že spravljeno vino, mošt ali kaj drugega. Vozovi so bili običajno trdi »šinarji«, brez gum. Sod so pritrdili tako, da so na voz dali dve »legi« (kosa lesa), med njiju dali sod in ga pričvrstili še z verigo.

Prvič je bilo težko že sod dobiti. So si sposodili od drugega, pa ga je bilo težko posoditi. Če ni vej položil na »leže«, je »noge« strl. So imeli iz brezov'ne spleteno, da so naredili takole, da je bil sod notri. Na »legah« notri, da se je bolje »vsedel«. Veje (brezove) so zvezali s »srabutjem« (gozdnim srobotom) takole, da je bilo široko, pa so not položili, v sredo pa sod, da je bil notri, kot v zibki na mehkem. (Vencislav, ustni vir, 26. 2. 2016)

Vodo pa so tudi prenašali, »bodisi v škafih ali »banki« (domače ime za ovalni sodček, ki je držal 20–30 l)« (Zupančič 1988: 111). »Banki« podobna posoda, le da je bolj podolgovata, se imenuje »putrh«. Nosili so jih s sabo, ko so šli kositi ali opravljati kakšna druga dela. Z njimi so tudi prinašali vodo iz vodnih virov. Ko so vodo iz kapnic prenašale ženske, so jo nosile v posodi na glavi, pod njo pa so dale svitek. To je iz blaga narejen ali spleten obroč, ki je omogočal lažje prenašanje.

Nekdo iz okolice Ratja je po besedah sogovornika vodo tudi prodajal: *Je imel dva soda pa par konjev, pa je šel v Kompoljsko jamo. Je moj oče pripovedoval. Je na vas pripeljal vodo, pa »kbu« (škaf) je imel s sabo. Vsak »kbu« je bil en dinar. 10 dinarju je pa en »kovač«. Za enega »kovača« je bil »poprejt« liter vina ali pa flanelasta srajca. Če je pa delat šel, je pa tudi dobil enega »kovača«. Tu je moral pa cel dan delati. /... / Toliko je dobil, da je malo zaslužil. (Vencislav, ustni vir, 26. 2. 2016)*

4 UPORABA VODE

4.1 VARČEVANJE Z VODO

Verjetno ni treba posebej poudariti, da je bila voda nekaj svetega in so z njo skrbno ravnali ter jo varčevali. Dodatno so jo pridobivali s prej omenjenim dovažanjem, prinašanjem in taljenjem snega. Kadar je deževalo, so po pripovedovanju sogovornikov hitro vzeli vse razpoložljive posode in jih nesli na dež, da so se vsaj malo napolnile in tako zagotovile še nekaj vode. Podstavili so jih pod kap, žleb, če je puščal in povsod drugod, kjer se je stekala voda. Bil je namreč »greh, če je v prazno teklo« (Marija, ustni vir, 22. 12. 2015). Če staršev ni bilo doma in so otroci pozabili nastaviti posode, so bili tepeni in ozmerjani. Njena (Marijina) babica je vedno govorila, da se vode ne sme zlivati stran. Zato ji ni bilo všeč že, če so si s »korcem« (zajemalko za vodo; držala približno pol litra) zajeli preveč vode (več, kot so jo nameravali popiti) in jo zlili nazaj. Če pa je prišel primer, da so vodo morali zliti stran ali npr. za hrano živalim, so morali naglas ali potihoma pri sebi reči: »Naj bo pa za duše v vicah!« (ibid.).

4.2 UMIVANJE IN PRANJE

Pri umivanju so se navade od hiše do hiše nekoliko razlikovale, skupno pa jim je bilo varčevanje z vodo. Umivali so se po potrebi oz. največkrat samo enkrat tedensko. Običajno med vikendom. Takrat je bilo nekoliko več časa, bolj pa je bilo pomembno, da je bila v nedeljo zjutraj nedeljska maša, za katero so se morali urediti. Sogovornica Marija je morala vstati ob treh ali štirih zjutraj, da so imeli pred mašo dovolj časa za umivanje. Umivala se ni rada, vendar je mama večkrat rekla: »Kdor se ne umije, ni pri sveti maši« (Marija, ustni vir, 22. 12. 2015). Vode se je za umivanje namenilo zelo malo. Sogovorniki so ocenili na nekaj litrov (npr. 3 litre) ali nekaj centimetrov v posodi. Večina je uporabljala »lavor«. Z isto vodo so se umili vsi družinski člani. Družine so bile nekoč številčnejše (veliko več otrok – pri enem sogovorniku jih je bilo 11). Nekateri niso imeli posebnega vrstnega reda za umivanje, pri drugih pa so se najprej umili starši, nato po vrsti od najstarejšega otroka do najmlajšega. Najprej so si umili obraz, roke, zgornji del telesa. Nato še vsi noge.

Tudi pranje oblačil ni bilo pogosta praksa. Vode tudi tu niso porabili veliko. Sogovorniki so povedali, da se je »' ' tavrno' ' prej strgalo, kot opralo,« in da »ko je mama oprane »cunje« sušiti obesila, so bili še suhi »fleki« na njih«. Ves čas so večinoma nosili ista oblačila, pazili pa tista, ki so jih imeli za k maši (»tahmašna«). Kakšne »boljše hlače« so se našle še npr. za v šolo. Milo so nekateri kuhali doma. Uporabili so kosti, živalski loj, lubje in še nekaj drugih sestavin. Ob tem se je sproščal zelo neprijeten vonj. Kasneje pa so vseeno lahko milo ali kakšen prašek kupili v trgovini.

5 USTNO IZROČILO

V povezavi z vodo je nastalo nekaj pregovorov, zbadljivk. Sogovorniki so se spomnili kakšne prigode, zgodbe.

Pregovor pravi, da je v Suhi krajini več vina kot vode.

Kot že rečeno, na tem območju ni večjih stoječih ali tekočih voda. Prebivalci tu tako niso znali plavati, saj se niso imeli kje naučiti. Le če je bil v vasi kakšen večji kal (npr. v vaseh Hinje, Žvirče), se je lahko kdo preizkusil tudi v plavanju. Pojavila se je zbadljivka, da »Krajnčanje« plavamo v krogu. Tako naj bi se namreč naučili plavati v kapnici. To zbadljivko slišim tudi sama, običajno s strani okoliških prebivalcev, ki živijo ob Krki.

Sogovornik Vencislav se je spomnil starega pregovora in mi svetoval: »Čez Krko se ne smeš poročiti. Sicer ne boš srečna« (Vencislav, ustni vir, 26. 2. 2016). Ta pregovor sta poznala samo najstarejša sogovornika.

Ljudje so se zavedali moči vode. Večkrat sem slišala, da je voda močnejša od ognja. Ogenj pogasiš, vode pa ne moreš ustaviti. Mama sogovornika Cirila je po njegovih besedah vedno govorila: »Suša vzame kos kruha, moča pa tri!«

V vasi Lazina so za enega od studencev, kjer je tekla nekoliko bolj umazana voda, govorili, da je rjavkaste barve, ker voda teče iz pokopališča nad vasjo. Otroci si tam niso upali hoditi po vodo.

Skoraj vsak, s katerim sem se pogovarjala o vodi, mi je omenil naslednjo zgodbo.

Nekdo je zapregel vole, naložil sode in se odpravil po vodo v *Draščo vas*. Pot je bila dolga, naporna. Ko se je bližal domači vasi, je videl, da se zgrinjajo črni oblaki in se približuje nevihta. Vola sta bila že utrujena in sta komaj še vlekla težek voz. Odločil se je, da bo izpustil vodo iz sodov, saj je menil, da doma gotovo že dežuje, vola pa bosta rešena težkega bremena. Tako je domov peljal prazne sode, ko je prišel do doma, pa ni padla niti kaplja dežja. Vse je bilo suho. Ni mu preostalo drugega, kot da obrne voz in se napoti nazaj na dolgo pot po vodo.

Sogovorniki so navajali različne osebe, katerim naj bi se to zgodilo. Omenjali so nekoga iz sosednje ali domače vasi, nekdo je bil prepričan, da se je to zgodilo njegovemu dedku. Tudi kraj, kamor je oseba šla po vodo, se razlikuje. Omenja se Drašča vas, Zagradec, Kompoljska jama.

Manj znani pa sta naslednji pripovedi, ki govorita o nastanku »škavbe« in studencih.

Med vasema Vrh pri Hinjah in Gradenc se nahaja »škavba«, ki po obliki spominja na dojenčka. Tako obliko naj bi dobila, ker je mlada mamica tam utopila svojega novorojenca. Ta »škavba« se zato imenuje Smrtna »škavba«.

Druga pa govori o tem, zakaj je v vasi Hinje toliko studencev. Ta pojav je bil prebivalcem nenavaden, saj je ta vas imela studence in kale, medtem ko so bile okoliške vasi, oddaljene le nekaj kilometrov, suhe. Sogovornici Mariji je zgodbo povedala njena babica, ta pa jo je slišala od svojih staršev:

Hinjska cerkev naj bi stala na jezeru (cerkve danes ni več, ker je bila porušena med drugo svetovno vojno). Stala je na vrhu hriba. Ko so gradili cerkev, naj bi dali pod njo hrastova debela oz. bruna. Ko bi zgnila, se bi jezero razlilo, voda pa bi poplavila okolico.

Sogovornica je še dodala:

No, kdo bi si mislil. Saj, čudno ni, ko je pa toliko studenčkov. Nekje je ta voda potem. Ampak do sedaj se še ni (razlilo), hvala Bogu! /.../ Al' je pa tista voda mogoče šla nižje, da tako ne gnije tisto »hrastje«, pa se je posušilo. Ne vem. En strah je pa bil »zmerej«.
(Marija, ustni vir, 13. 4. 2016)

5.1 MOLITVE IN PROCESIJE ZA DEŽ

Molilo se je večkrat na dan. Kadar se je začela pojavljati suša, so z molitvijo prosili tudi dežja. Vencislav se spominja priprošenj k svetemu Antonu, ki je sicer zavetnik živine. S tem namenom so darovali tudi maše. Sogovornik Ciril ima v spominu, da je duhovnik te maše imel v mlaju, saj mora biti »dva dni pred in dva dni po mlaju dež, sicer ga ne bo še en mesec« (Ciril, ustni vir, 31. 3. 2016).

Včasih je duhovnik organiziral procesije. Hodili so v Vrbovec, na Toplo Reber (oboje oddaljeno približno 1,5–2 uri hoda). Procesij se je udeležilo veliko število ljudi. S procesijo so hodili prosit za dež tudi na hrib Sveti Peter. Kar nekaj sogovornikov pozna naslednjo zgodbo, zopet v različnih verzijah:

Hinjski duhovnik je oznanil procesijo na Sveti Peter. Udeležili so se je lahko samo moški, vendar se je iz radovednosti vseeno udeležilo nekaj vaških opravljivk, ki so ves čas klepetale. Dež so seveda kmalu priklicale. Padal je že na poti domov.

Po drugi verziji so šli najprej prosit dežja moški in ženske, vendar ga niso priklicali. Duhovnik se je zato odločil, da naslednjic ženskam ne dovoli, da se udeležijo procesije, češ da so skušnjava. Napodil jih je domov, procesija pa je bila uspešna. Kmalu je začelo deževati.

Kadar so se pojavile močnejše in dolgotrajne padavine, pa so prosili tudi, da se vreme izboljša. Sogovornica Marija ima v spominu predvsem večerne molitve, ko so zmolili »še en očenaš za miren dež ter pravo um in pamet« (Marija, ustni vir, 22. 12. 2015).

Sama se spominjam, da je moja babica ob močnejšem nalivu na cesto zlivala blagoslovljeno vodo in ob tem molila za umiritev.

Veliko škode je lahko naredila toča. Odganjali so jo z zvonjenjem, ki je razbilo oblake.

Župnik je imel tako vero, da če bo ta zvon zazvonil, potem toča ne bo prišla. Bo razbilo (oblake), ker ima tako moč v sebi. Pa je bilo res! Tako je bilo črno, kot »tinta« (črnilo). Bliskalo, grmelo, tisti črni oblak je kar dol visel. /... / Če so zvonili, je pa »nucalo«. Kar nekaj se je posvetilo, pa se je odmaknilo tisto hudo. (Marija, ustni vir, 13. 4. 2016)

5.2 NAPOVEDOVANJE VREMENA

Ljudje so bili v preteklosti bolj povezani z naravo. Tako so lahko že z opazovanjem napovedali vreme za dan ali dva naprej. Na kaj morajo biti pozorni, so po besedah

sogovornikov veliko bolje vedeli njihovi starši in stari starši. Ker ni bilo drugih informacij, vreme pa je bilo pri gospodarskih opravilih zelo pomembno, so temu dajali velik pomen. Šlo je predvsem za opazovanje okoliških gričev, hribov. Kako se denimo spušča megla. Pomembno je bilo, kako in iz kje piha veter. Običajno je vsaka vas našla svoje »znake«, po katerih se je ravnala, saj je imela vsaka svojo okolico.

Opazovali so luno. Če je imela luna nekakšen meglen obroč okrog sebe, je to pomenilo, da bo naslednji dan padal dež. Temu pojavu so rekli, da je »Luna v ograjci«. Kot že omenjeno, je imel svoj vpliv mlaj.

Če piha južni veter in se listi obračajo, bo deževalo.

Oblaki, ki so videti kot zastave, so pomenili enako.

V vasi Vrh pri Hinjah so opazovali hrib nad sosednjo vasjo. Če se je megla zelo počasi vlekla čez njega, je padalo še 14 dni.

V vasi Ratje je denimo moralo sonce »na čisto« zahajati. To je pomenilo, da bo vreme lepo. Moralo je biti rumeno-bele barve. Če so bili pri tleh oblaki, je pomenilo, da bo padal dež že ponoči, sicer pa zagotovo naslednji dan. V kolikor pa je bilo rdečkaste barve, bo pihalo. Vendar »danes nič več ne pomeni to. Je vse drugače. Tudi če tako zahaja, potem ni dežja.« (Ciril, ustni vir, 31. 3. 2016)

Izvedela sem za prigodo, ki se je zgodila v vasi Hinje.

V Hinjah je imel Malnarjev stric cel vrt mrve (seno) »razstlane«. To je bilo kmalu po tem, ko smo dobili elektriko, 62' leta. Pa stric tam pod orehom leži, pa je začelo grmeti. »Stric pojdite mrvo pod streho dat', ne vidite, da bo dež!« – »Ne, ne grem. »Radia« je rekla, da bo lepo vreme.« Pa se je usulo. Ljudje so pomagali, da so vsaj malo pospravili. »Bodo se hudiči iz starega človeka norca delali!« Pa je šel v hišo, pa vrgel radio čez okno. (Ciril, ustni vir, 31. 3. 2016)

6 STRAH PRED VODO

Večina starejših prebivalcev ne zna plavati, saj se niso imeli kje naučiti. Govorim predvsem o generaciji nad 60 let. Nekateri moški so bili primorani iti v vodo med služenjem vojaškega roka. Na to nimajo posebno lepih spominov. Tudi v mladih letih niso čutili potrebe ali želje, da bi odšli denimo v Krko in se preizkusili v plavanju. Kakšen pogumnejši se je preizkusil v vaškem kalu. Nekateri so šli v življenju v vodo samo do kolen. Načeloma pa večina ob vodi občuti vsaj nelagodje, če že ne strahu. Starejša gospa se denimo boji že vožnje proti Novemu mestu, saj je cesta speljana ob reki Krki.

Sicer pa se ne spomnijo, da bi jih starši strašili pred vodo (da v vodi npr. živi kakšna pošast). Bolj so jim vcepili nekakšno spoštovanje do vode. Opozarjali pa so jih, da se ne smejo nagibati v kapnice ali jih odpirati.

7 VPLIV POMANJKANJA VODE NA IDENTITETO LJUDI

V identiteti slovenskih podeželskih pokrajin so pomembne vse tiste materialne in duhovne prvine, ki poudarjajo samosvojost, individualnost posameznih območij, jih praktično in simbolno povezujejo. (Zupančič 2003: 267)

Ko je govora o območju, ki ga obravnavam, lahko rečem, da je pomanjkanje vode vplivalo na identiteto ljudi. Vplivalo je tudi na gospodarski razvoj. Vse pomembnejše poti, večji kraji, obrati so potekali oz. nastajali ob reki Krki. Ta je ponujala možnost za razvoj drugih dejavnosti, med drugimi mlinarstva, žagarstva, fužinarstva. Vendar pa je od tukajšnjih vasi že kar precej oddaljena. Večjih površinskih voda tu ni, zato je bilo tukajšnje prebivalstvo usmerjeno predvsem v kmetijstvo in živinorejo. Območje ob Krki in okolica sta se tako nekako ločili. Predvsem Žužemberk je veljal za gosposki kraj, medtem ko so tukajšnje vasi veljale za zaostale. Območje so imenovali »Krajna«. To ime se uporablja še danes. Pri tem je zanimivo, da je Žužemberk največji kraj v Suhi krajini, vendar se nikoli niso šteli za Suhokrajince.

Od nekod se je vzel, se pravi, nekdo je skoval naziv Suhokrajci. Tako se niso ljudje, ki žive v Suhi krajini, nikoli imenovali. V Žužemberku so rekli ljudem, ki so živeli po hribih in planotah nad južnim bregom Krke, po vaseh proti Hinjam in Ambrusu, Krajnčanje in

Krajnšce. Ti ljudje so se obnašali in oblačili drugače od gosposkih Žužemberčanov, govorili in hodili so počasi, trdo. / ... / Če se kateri žužemberških gospodičen obleka prijateljice ni zdela lepa in okusna, jo je ocenila s »To je pa čisto krajnško!« / ... / Noben Žužemberčan se ni nikoli imel za Krajnčana (pravopisno: Krajnčana), še manj za kakega Suhokrajnca. Le zakaj bi se, ko pa trg deli na dvojne globoka, hladna Krka, ki je tudi v najhujši suši tekla tiho in mirno svojo pot, zelena kot smaragd. (Ožbalt, 2010: 106)

Podobno pa so tudi prebivalci »Krajne« imeli Žužemberčane za vzvišeno gospodo, »oni so bili že grajski« (Ciril, ustni vir, 31. 3. 2016). Niso jih imeli ravno za delavne, pridne ljudi. Zanje so uporabljali izraz »Povodci« (ibid.). Irma M. Ožbalt je v *Spominih na Žužemberk* zapisala šalo, ki so si jo na račun Žužemberčanov pripovedovali v okoliških vaseh:

»Kako prepoznaš Žužemberčana?« – »Ker gre s spucanimi čevlji na njivo« (Ožbalt, 2010: 89).

8 VODNI VIRI KOT DEDIŠČINA

Kapnice, kali, studenci in drugi vodni viri, ki so bili nekoč tako zelo dragoceni, so po zgraditvi vodovoda začeli toniti v pozabo. Kali so zaraščeni, ponekod jih je težko sploh najti. Kapnice so ponekod zasuli, druge so vanje metali odpadke ali pa jih preprosto pustili propadati. Tak obrat v vrednotenju tradicionalnih virov »ni bil rezultat premišljenega odločanja o najprimernejši različici odlaganja odpadkov, temveč precej spontana reakcija prebivalstva, ki so mu prav ti vodni viri skozi generacije služili za preživetje, obenem pa simbolizirali družbeno zaostalost in revščino.« (Zupančič 2004: 105)

Kljub temu je težko verjeti, da so nekoč tako cenjeni viri vode v takšnem stanju. Ko sem denimo iskala kal, ki je bil po besedah sogovornikov izjemno pomemben, sem se morala obrniti na domačine, da so mi ga pokazali. Izkazalo se je, da sem šla večkrat mimo njega, vendar je danes le blatna, zaraščena mlaka. Tudi s sprehodom skozi vasi se človek zamisli, ko vidi kapnice, stare preko 150 let, v propadajočem stanju, preraščene in pozabljene. Še posebej če pomislimo, koliko truda je bilo vložena v njihovo izgradnjo. Tako kot za kapnice, ki »nič ne zaostajajo za identitetno vlogo značilnega dolenskega 'topljarja', zidanice, stare kmečke arhitekture, mlini, kulturne terase in drugih elementov, lahko tudi za druge tradicionalne vire oskrbe z vodo sklenemo, da predstavljajo pomemben del

kulturne dediščine teh območij« (ibid.: 98). So nekakšen prepoznavni znak oz. simbol. Brez njih si je te vasi težko predstavljati. Opominjajo na čase, ko je bilo potrebno za nekaj danes tako samoumevnega vložiti veliko več truda, biti iznajdljiv, potrpežljiv.

Najprej bi bilo treba o tej tematiki podučiti domačine, saj se (vsaj mlajša generacija) po mojem mnenju ne zaveda, koliko so ti viri nekoč pomenili. Hiter tempo življenja in modernizacija sta jih potisnila v ozadje. Tako bi vsaj deloma preprečili nadaljnje propadanje.

Smiselno bi jih bilo vključiti v turistično ponudbo kraja. Od leta 2009 vsako leta poteka pohod iz Žužemberka do kala Močile. Morda bi si lahko v sklopu tega pohoda ogledali še kakšno staro kapnico, ki jo najdemo v vsaki vasi. Za ostale naključne turiste, pohodnike pa bi morali postaviti vsaj kakšno tablo z informacijami. Organizirale bi se lahko kulturne prireditve. Jernej Zupančič predlaga oblikovanje neke vrste muzeja na prostem, ki bi vključil tudi kapnice kot nek osnoven element nekdanjih domačij. To idejo spodbujam tudi sama. Vsekakor pa bi bilo treba nekdanje vodne vire najprej očistiti in zaščititi ter v prvotno stanje spraviti vsaj najstarejše primerke, saj imajo vsi ti vodni viri »velik simbolni pomen kot naravna in kulturna dediščina, ki pomaga ustvarjati in vzdrževati identiteto pokrajine ter prispeva k višji ravni zavedanja pomena drobnih naravnih in kulturnih elementov za kakovost življenja.« (Zupančič, 2004: 106)

9 ZAKLJUČEK

Suha krajina je območje, kjer so bile težave s pomanjkanjem vode že od nekdaj prisotne. Na to so vplivala predvsem propustna tla, skozi katera voda pronica v notranjost, in razporeditev padavin. Območje KS Hinje, na katerega sem se osredotočila, je to težavo še posebej občutilo.

Občutno je pomanjkanje vode, saj pokrajina ne pozna ne potoka in ne kakega pomembnejšega studenca. Poletna suša je tu reden pojav. Kmetijstvo je revno, slabo donosno, saj je zemlja polna kraškega apnenca. Plugu mora povsod slediti motika ali lopata. Za takšno delo so potrebne pridne roke in človek, ki svojo zemljo ljubi. Taki ljudje pa so Suhokrajnci. (Vidmar, 2001: 9)

S tem zapisom se ob zaključku tega dela popolnoma strinjam. Ljudje so se morali skopemu okolju prilagoditi oz. se naučiti živeti z njim. Kapnice, studenci, kali in ostali vodni viri so imeli neprecenljivo vrednost. Ob večjih sušah so se odpravili po vodo v bolj oddaljeno reko Krko. Nekaj dodatne vode so si zagotovili s topljenjem snega, žejo pa včasih morali potešiti tudi v luži na kolovozni cesti. Nič nenavadnega torej, da so do vode gojili nadvse spoštljiv odnos. Z njo so skrbno ravnali in jo varčevali. Nekaterim še danes zbuja strah, saj z njo niti niso imeli veliko opravka. Ob sušah so se z molitvami obrnili na Boga in ga prosili, naj jim pošlje to tako potrebno dobrino. Bila je nekaj svetega. Po priključitvi na vodovodno omrežje pa se je ta odnos kmalu začel spreminjati. Nekoč tako pomembni viri vode so z modernizacijo postali nekakšen simbol zaostalosti. Kapnice so se v veliko primerih začele opuščati, postale so celo odlagališča smeti. Danes zaraščene mlake so bile nekoč kali, kjer se je napojila živina. Nekje jih preprosto več ni. Takšno stanje me je presenetilo.

Diplomsko delo mi je s pomočjo sogovornikov dalo vpogled v življenje, ki niti ni tako zelo oddaljeno, pa je vendar tako zelo drugačno. Danes nam hiter tempo življenja preprečuje, da bi se zavedali, kakšnega privilegija smo deležni. Ko preprosto odprem pipo in si natočim kozarec vode, se sedaj večkrat zamislim. Poduk pa bi koristil tudi ostalim prebivalcem tega območja. Mislim, da je nepoznavanje preteklosti eden ključnih problemov za stanje v kakršnem so ti viri danes. Moralo bi se jih vsaj očistiti, ohranjati in vključiti v turistično ponudbo. So namreč nekakšen prepoznavni znak tega področja. Tukajšnjim ljudem pa so praktično omogočali golo preživetje.

10 SUMMARY

The diploma thesis is focused on the region of Suha krajina, or the local community Hinje (KS Hinje) to be more exact. It lies in the north-western part of the Dolenjska region. The ground in the region consists of limestone, which causes water to leak through the ground and into the groundwater. This leads to a yearly occurrence of droughts, which used to be a bigger problem for the inhabitants, before the water distribution system was built. The inhabitants had to adapt to such an environment.

Rainwater containers were one of the most important parts of every homestead. The building of a rainwater container was difficult and represented a big financial investment. Our fieldwork showed that the oldest containers were built between the years 1860 and 1870. Rainwater containers were originally build from wood and had a four-angled form. In the 19th century they were built from stone and had a circular form. In the period after the end of the First World War, people started to use concrete as a building material. It was used to strengthen the older stone containers. The containers built entirely out of concrete have a four-angled form. The water distribution system in the area was built after the Second World War, which meant that rainwater containers sunk into oblivion. They were used as garbage dumps, some were buried and others left to decay.

Ponds were another bigger source of water. They lie near villages, roads or in valleys. They were mostly used to wash clothes and as a water source for livestock. The people tidied the banks of the pond and arranged roads to the ponds. Nowadays the ponds are mostly in bad shape, overgrown or gone.

The last available water sources were springs, but there are very few of them in the area. People also gained water by melting snow. If there was no other way they even drank water from puddles. In the worst droughts people would travel to water sources that were several kilometres away: the river Krka and the Podpeč and Kompolje caves. They travelled by horse yoke or ox cart and the journey took several hours. Pails and “putrh” barrels were used to transport the water.

Water was precious so people used it with care. They spent very little water for cleaning and washing. They bathed only when needed, even only once a week. The same bathwater

was used by the whole family. They first all washed the upper parts of the body and then the lower parts.

Water is the origin of several proverbs, remarks and stories. People often prayed, offered Masses and organised processions for rain. The weather was very important to them. They were more connected with nature, so they knew how to predict rain or the weather, just by looking at their surroundings.

The lack of water had influenced the identity of people. Towns that lay near the river Krka economically evolved, as the conditions were better. The area of the local community Hinje stayed less evolved so the towns near the river Krka and the surroundings separated. This led to a superior/inferior relationship between the people. The villages in the Hinje community were believed to be backward and got the name “Krajna”, which is still in use today. The inhabitants of Žužemberk and its surrounding were perceived as haughty. The Hinje people named them “Povodci” (“water people”).

The once precious water sources sunk into oblivion after the water distribution system was built. They are mostly in bad shape, which is hard to believe, given their past value. They represent the identifiable sign of the area and can be classified as cultural heritage. They should be protected, restored and placed into the tourist supply of the area.

11 SEZNAM LITERATURE

Bezek, Danijel

- 2010 'Kapnice v KS Žužemberk pred četrto stoletja.' V *Žužembski grad: suhokranjski zbornik*. Žužemberk: Krajevna skupnost. Str. 113-116.

Kržan, Vanja

- 2001 'Hinje v plamenih.' V: *Hinje in Žvirče v plamenih: Strahote revolucije*. Ciril Turk, ur. Ljubljana: Družina d.o.o. Str. 19-42.

Marinčič Ožbalt, Irma

- 2010 'Spomini na Žužemberk' V: *Žužembski grad: suhokranjski zbornik*. Žužemberk: Krajevna skupnost. Str. 89-106.

B. n. a.

- 1875 'Kako iz bjarjev ali luž dobre vodnjake narediti.' *Novice gospodarske, obrtniške in narodne: XXXIII*, 13. 10. 1875, str. 335-344.

Pajk, Juri

- 1852 'Kako v tacih krajih, kjer vode manjka, dobre in stanovitne kapnice napraviti.' *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči*, Deseti tečaj 1852, str. 81-113.

Vidmar, Franc

- 2001 'Geografski in zgodovinski prikaz župnije Hinje.' V: *Hinje in Žvirče v plamenih: Strahote revolucije*. Ciril Turk, ur. Ljubljana: Družina d.o.o. Str. 9-17.

Zupančič, Jernej

- 1988 'Oskrba z vodo ob suši v zahodni Suhi krajini.' *Geografski vestnik: časopis za geografijo in sorodne vede* 60: 107-120.

Zupančič, Jernej

- 2003 'Kapnice - pomemben element kulturne dediščine dolenskih kraških pokrajin.' *Rast: revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja* 14 (3/4): 267-274.

Zupančič, Jernej

- 2004 'Viri tradicionalne oskrbe z vodo kot kulturna dediščina in kulturni potencial.' *Rast: revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja* 15 (1): 97-106.

12 SEZNAM INFORMATORJEV

Blatnik Vencislav, Ratje 26, 8362 Hinje; rojen 1931

Kraj in datum intervjuja: Ratje 26, 26. 2. 2016

Kranjc Marija, Hinje 36, 8362 Hinje; rojena 1933

Kraj in datum intervjuja: Hinje 36, 13. 4. 2016

Kranjc Ivan, Hinje 36, 8362 Hinje; rojen 1924

Kraj in datum intervjuja: Hinje 36, 13. 4. 2016

Novak Janez, Vrh pri Hinjah 10, 8362 Hinje; rojen 1955

Kraj in datum intervjuja: Vrh pri Hinjah 10, 21. 12. 2015

Obrstar Anica, Vrh pri Hinjah 11, 8362 Hinje; rojena 1955

Kraj in datum intervjuja: Vrh pri Hinjah 11, 6. 1. 2016

Škufca Ciril, Ratje 38, 8362 Hinje; rojen 1947

Kraj in datum intervjuja: Ratje 38, 31. 3. 2016

Šuštar Marija, Vrh pri Hinjah 6, 8362 Hinje; rojena 1935

Kraj in datum intervjuja: Vrh pri Hinjah 6, 22. 12. 2015

Turk Jože, Vrh pri Hinjah 7, 8362 Hinje; rojen 1933

Kraj in datum intervjuja: Vrh pri Hinjah 7, 11. 1. 2016

13 SEZNAM FOTOGRAFIJ

Slika 1

Avtor fotografije: Barbara Novak

Gradenc, 21. 12. 2015

Opis: Na fotografiji vidimo kapnico, zgrajeno leta 1868.

Slika 2

Avtor fotografije: Barbara Novak

Ratje, 26. 2. 2016

Opis: Na fotografiji vidimo kapnico, zgrajeno leta 1865. Ob njej stoji korito za napajanje živine. Vanjo je speljan lesen žleb.

Slika 3

Avtor fotografije: Barbara Novak

Lazina, 12. 4. 2016

Opis: Na fotografiji vidimo staro, opuščeno in preraščeno kapnico.

Slika 4

Avtor fotografije: Barbara Novak

Okolica Gradenca, 21. 12. 2015

Opis: Kal Poganka. Vidna je nekdanja pot, ki je potekala iz vasi in peljala okrog Poganke. Okolica se je v preteklosti kosila.

Slika 5, 6

Avtor fotografije: Barbara Novak

Okolica Gradenca, 21. 12. 2015

Opis: Smrtna 'škavba' v obliki dojenčka.

Slika 7

Avtor fotografije: Barbara Novak

Hinje, 12. 4. 2016

Opis: Studenec Šmečec. Betonsko korito je pred kratkim postavil domačin, da bi gojil ribe. Danes opuščeno.

Slika 8

Avtor fotografije: Barbara Novak

Hinje, 12. 4. 2016

Opis: Opuščen in zaraščen kal Lapašček.

Slika 9

Avtor fotografije: Mitja Mavsar

Hinje, 2013

Opis: Obnovljen kal Močile.

Slika 10

Avtor fotografije: Barbara Novak

Vrh pri Hinjah, 12. 3. 2015

Opis: Novejša kapnica, zgrajena leta 2013.

Slika 1

Slika 2

Slika 3

Slika 4

Slika 5

Slika 6

Slika 7

Slika 8

Slika 9

Slika 10

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo in da so uporabljeni viri in literatura korektno navedeni.

Ljubljana, 17. aprila 2016

Barbara Novak

Izjava kandidatke

Spodaj podpisana _____ izjavljam,
da je besedilo diplomskega dela v tiskani in elektronski obliki istovetno in dovoljujem
objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

Datum:

Podpis: